

HISTORIOGRAFIJA O UZROCIMA PORAZA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U TRAVANJSKOM RATU 1941. – nastavak rata drugim sredstvima

Goran Hutinec

UDK: 94(497.1)"1941"
940.53(497.5)"1941"

Studentski rad
Priljeno: 18.2.2004.
Prihvaeno: 11.3.2004.

Saetak

Još za vrijeme Drugoga svjetskog rata srpski su nacionalisti često tvrdili da je izdaja Hrvata i drugih nesrpskih naroda glavni razlog brzog sloma Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941. Iako je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) oštro osuđivala takve teorije, potkraj komunističke vlasti te su ideje prihvaene u dijelu tadašnje srpske historiografije i hitro upotrijebljene u velikosrpskoj propagandi radi diskreditacije nesrpskih jugoslavenskih naroda. U radu je pokazano kako takav prikaz uzroka jugoslavenskog poraza ne odgovara istini. Pravi uzroci poraza Kraljevine Jugoslavije leže u lošoj dugoročnoj vanjskoj i obrambenoj politici te neadekvatno riješenim civilno-vojnim odnosima. Neriješeno nacionalno pitanje hrvatskog i drugih jugoslavenskih naroda pridonosilo je jugoslavenskoj slabosti, no nije jedini niti glavni uzrok propasti Kraljevine Jugoslavije.

Ključne riječi: Travanjski rat 1941., Drugi svjetski rat, Kraljevina Jugoslavija, Hrvati, Srbi, KPJ, povijesni revizionizam

Vojnički poraz i politički raspad Kraljevine Jugoslavije u proljeće 1941., jedan je od presudnih trenutaka povijesti Balkana u XX. stoljeću. Nestankom države koja je od kraja Prvoga svjetskog rata predstavljala nezaobilazan faktor na prostoru Balkanskog poluotoka otvoren je prostor za djelovanje pokreta i struja potisnutih na margine političkog života; to je dovelo do opsežnih društvenih promjena i nakon krvavog četvorogodišnjeg rata, najvećim dijelom vođenog gerilskim metodama, rezultiralo stvaranjem nove Jugoslavije, socijalističkog društvenog uređenja i s Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ) kao jedinom legalnom političkom strankom. Korjenite promjene praene gotovo konstantnim korištenjem sile pri rješavanju političkih i društvenih problema s jedne strane, i kruto jednostranače u kojem nije bilo mjesta slobodnoj raspravi i razmjeni mišljenja i ideja, s druge su strane sprijeile razborito i promišljeno istraživanje uzroka sloma Kraljevine Jugoslavije. Iako jugoslavenska historiografija i historiografije država nastalih raspadom jugoslavenske zajednice obiluju radovima koji se bave Travanjskim ratom 1941. godine, ne postoji raščlamba

Autor je apsolvent povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

događanja tog proljeća koja ne bi bila iskrivljena i zamagljena političkim stavovima i predrasudama. Zbog toga se kao jedna od dominantnih teza, osobito u povjesničara iz korpusa srpske historiografije, još uvijek ističe mišljenje o krivnji nesrpskih naroda Jugoslavije za njen vojni poraz i okupaciju zemlje od strane članica Trojnog saveza. Prema toj teoriji, jedino je srpski narod doživljavao Kraljevinu Jugoslaviju svojom državom i jedino su njegovi pripadnici bili spremni braniti je oružjem, dok su ostali narodi, a ponajviše Hrvati, odbijali boriti se, sabotirali njen ratni napor i u konačnici omogućili njezinu propast. Moja je namjera ovim radom analizirati tu teoriju i ustanoviti temelji li se na stvarnim događajima ili je potaknuta nacionalističkim osjećajima pa prerađuje zbivanja iz četrdesetih godina XX. stoljeća u političke svrhe.

RAT

Kraljevina Jugoslavija uvučena je u Drugi svjetski rat 6. travnja 1941. godine napadom Njemačke i njenih saveznica na Beograd i položaje jugoslavenske vojske u Makedoniji, što je bio rezultat odluke Hitlera da uništi Jugoslaviju i na taj način je kazni zbog puča koji je u Beogradu 27. III. 1941. izvela grupa časnika jugoslavenske vojske, a koji je Hitler smatrao uvredom Njemačkoj i sebi osobno. Iako nova jugoslavenska vlada pod generalom Simovićem nije otkazala članstvo Jugoslavije u Trojnom paktu (kojem je pristupila 25. III. 1941.), Hitler je držao da se ona državnim udarom svrstala u antinjemački tabor. Zbog toga je, u želji da prije predstojećeg napada na Sovjetski Savez osigura južni bok europskog prostora svrstavši ga pod njemačku dominaciju, zapovjedio proširenje plana napada na Grčku – predviđenog za početak travnja – istodobnim udarom na Jugoslaviju s ciljem njenog potpunog vojnog i političkog uništenja.

Napad je započeo u ranim jutarnjim satima bombardiranjem Beograda i napadom njemačkih oklopnih jedinica smještenih u Bugarskoj na položaje jugoslavenske vojske u Makedoniji (tada zvanoj južnom Srbijom). Vlada i Generalštab Kraljevske jugoslavenske vojske su već prvoga ratnog dana izgubile vezu s operativnim jedinicama i nadzor nad njima, a otpor na jugu zemlje slomljen je u nekoliko dana. Njemačke snage su već 7. IV. zauzele Skoplje presjekavši jugoslavenskoj vojsci vezu s Grčkom. Dan kasnije, 8. IV., njemačka vojna sila prešla je u napad i na drugom pravcu – iz Bugarske preko Niša prema Beogradu. I na tom pravcu napada jugoslavenske trupe nisu mogle zaustaviti njemačko nadiranje te su 9. IV. Nijemci osvojili Niš i nastavili napredovanje prema Beogradu.

Desetog travnja u navalu je prešla i njemačka oklopno-mehanizirana grupacija iz Mađarske koja je prethodnih dana uspjela uspostaviti mostobrane na južnoj obali Drave, i već istog dana njemačke prethodnice su stigle do Zagreba. Istog su dana u Zagrebu ustaše proglasile Nezavisnu Državu Hrvatsku, što je povećalo rasulo i kaos koji je tih dana vladao u Jugoslaviji. Beograd je pao u njemačke ruke 12. IV., kada je jedna mala skupina vojnika Waffen-SS ušla u grad i zauzela njemačku ambasadu. Jedinice jugoslavenske vojske, koje su još pružale otpor, povlačile su se prema planinskim predjelima Bosne, no vlada je 14. travnja uvidjela da je daljnji otpor

Goran Hutinec: Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941.

nemoguć. Članovi vlade pobjegli su zrakoplovima preko Grčke u britanski Egipat, a predstavnici jugoslavenske vojske potpisali su kapitulaciju 17. travnja 1941 (Zelenika, 1951.; Vojna enciklopedija, 1970).

Kako je jugoslavenska vojska prije Drugoga svjetskog rata imala velik ugled, stvoren na temelju zasluga srpske vojske u Prvome svjetskom ratu, tako brz poraz izazvao je u mnogih promatrača šok i nevjericu. Zbog toga je ubrzo nakon poraza i okupacije Jugoslavije započela potraga za krivcima odgovornima za takav rasplet događaja. Nađeni su na mnogim mjestima – od vlade, vojnog vrha i vladajućih političkih stranaka, do petokolonaša, sabotera i izdajnika iz redova manjinskih naroda. U tim teorijama česte su optužbe da su Hrvati bili ključni faktor jugoslavenskog poraza, i te su se teorije s vremenom ukorijenile u jugoslavenskoj, ali i stranoj historiografiji.

POLITIČKA ODGOVORNOST ZA TRAVANJSKI PORAZ PREMA TUMAČENJU KPJ

U poslijeratnom komunističkom prikazu sloma Kraljevine Jugoslavije nije bilo mjesta otvorenim tvrdnjama o izravnoj krivnji nesrpskih naroda za raspad Jugoslavije 1941. Nova je Jugoslavija izgrađena na negaciji prijeratnog društvenog i političkog uređenja, i oštra kritika Kraljevine Jugoslavije bila je sastavnim dijelom identiteta nove političke elite sastavljene od pripadnika gotovo svih etničkih skupina s jugoslavenskog prostora. Osim toga KPJ je već za vrijeme rata isticao kako će u preustroju političkog uređenja Jugoslavije voditi računa o interesima svih jugoslavenskih naroda. Zbog toga je prebacivanje krivnje za poraz u Travanjskom ratu na bilo koji od tih naroda smatrano štetnim, čak izdajničkim djelovanjem, i komunistički prvaci revidirali su povijest posljednjih godina Kraljevine Jugoslavije u skladu s tim potrebama.

KPJ i njegovi iskusni agitatori proglasili su Kraljevinu Jugoslaviju "tamnicom naroda", a njezin poraz je smatran rezultatom neprirodnog društvenog i političkog uređenja države i nesposobnosti buržoazije da tom državom upravlja. Tvrdnje poput *jugoslavenska vojska pošla je u rat protiv ogromno nadmoćnijeg neprijatelja, rascepkana, nespremna, dezorijentisana, obezglavljena, bez ikakvih perspektiva...* (Vojna enciklopedija, 1970) ili *...aprilski slom je prirodna posledica protivnarodne spoljne i unutrašnje politike, nacionalne razjedinjenosti i neravnopravnosti, ekonomske podjarmljenosti, vojničke nespremnosti za odbranu zemlje i izdajstva i kapitulantstva državnog, političkog i vojnog rukovodstva* (Mišković, 1968: 17), specifične su za "službenu" povijest Travanjskog rata. Neki su povjesničari naglasak stavljali na Simovićev puč i neuspjeh njegove vlade da konsolidira obranu (Čulinović, 1958), a drugi na samu prevlast građanskih političkih stranaka i buržoazije (Tuđman, 1963), ali je oštrica njihovog pisanja, i pored manjih razlika uvijek usmjerena u istom pravcu – protiv predratnog društvenog uređenja Kraljevine Jugoslavije.

Takvim prikazom sloma Jugoslavije, KPJ je oslabio kritike iz velikosrpskih emigrantskih krugova usmjerene protiv nesrpskih naroda, što je pogodovalo širenju ideje bratstva i jedinstva među mase koje je grandioznim zamislima trebalo usmjeriti prema spoznaji o superiornosti komunizma nasuprot "trulom kapitalizmu". Istodobno

je umirena savjest Srbima koji su u Kraljevini Jugoslaviji bili većinski narod i na koje bi bilo vrlo lako svaliti krivnju za poraz. Uz to, KPJ je dobio i moćno oružje protiv jedine realne opasnosti svojoj prevlasti – građanskih političkih stranaka. U sklopu propagandne akcije nikada se nije propuštalo naglasiti "dalekovidnost" KPJ koji je u međuratnom razdoblju svim silama nastojao očuvati barem dio obrambenih sposobnosti Kraljevine Jugoslavije, prešućujući činjenicu da je tada KPJ bio marginalna grupa ljudi bez ikakvog utjecaja na odlučivanje o obrambenim pitanjima.

Da bi ta teorija bila sposobna izdržati kritičku analizu, bilo je potrebno iskriviti mnoge činjenice što komunistima pod plaštom diktature proletarijata nije bilo teško ostvariti. Historiografska struka u prvim godinama poraća ionako nije imala slobodu u pisanju novije povijesti, već je uvijek prvo analiziran stav političkog vrha o nekom povijesnom problemu, a povijest često prilagođavana trenutnim potrebama. Nije slučajnost da su u prvim godinama poslije završetka Drugoga svjetskog rata prvo objavljivani prikazi novije jugoslavenske povijesti iz pera istaknutih vođa KPJ, a tek su krajem pedesetih godina i povjesničari po struci¹ počeli aktivnije sudjelovati u analizi novije jugoslavenske prošlosti. Ni tada partijska kontrola nije popustila, pa su djela jugoslavenskih historičara sve do sedamdesetih godina (u nekih "historičara" i poslije) obilovala ideološki obojenim citatima i pozivanjem na referate i izlaganja partijskih vođa. U takvoj atmosferi, kad se mišljenje Tita, Kardelja ili nekoga drugog komunističkog moćnika koristilo kao konačni i neoborivi argument, nije bilo moguće ispraviti mnoge očite neistine i nelogičnosti službenog viđenja povijesti Jugoslavije, pa je i slika raspada Kraljevine Jugoslavije 1941. ostala nepotpuna i ideologizirana. Tek su sedamdesete godine i objavljivanje novih izvora (osobito iz njemačkih i američkih arhiva) donijele veću slobodu u tumačenju novije jugoslavenske povijesti, ali su do tada već uspostavljeni mnogi mitovi o Travanjskom ratu i raspadu Kraljevine Jugoslavije koji su otežali nepristrano pisanje o tom pitanju.²

Specifične su i riječi kojima je opisivan raspad Jugoslavije 1941. godine – najčešće se koristi riječ "slom", kojom se implicira da je Jugoslavija poražena, okupirana i razdijeljena, ali se u isto vrijeme ne priznaje neuspjeh same jugoslavenske ideje. Jedinim pravim nosiocem te ideje priznavan je KPJ, budući da su građanske stranke u predratnom razdoblju pokazale da su sposobne brinuti se samo za vlastite klasne interese. U takvom ozračju nisu pravljene razlike među predratnim jugoslavenskim strankama na osnovu njihovog nacionalnog predznaka – za neslogu i nejedinstvo Kraljevine Jugoslavije jednako su odgovornim držane i srpske, i hrvatske i slovenske političke stranke, a krivnja za poraz individualizirana je i prebačena na leđa članova kraljevske dinastije i najistaknutijih nekomunističkih političara koji su se u toku rata kompromitirali suradnjom s fašistima, ili koji nisu dovoljno glasno (prema standardima KPJ) davali podršku antifašističkoj borbi KPJ.

¹ Mnogi od njih sudjelovali su u partizanskom pokretu, a povjesničarima postali tek nakon rata, poput Velimira Terzića ili Franje Tuđmana.

² Na takve pojave nisu bili imuni ni zapadnoeuropski povjesničari čiji rad nije bio opterećen ideologijom; mnogi netočni podaci iz Churchillovog prikaza Drugoga svjetskog rata su opovrgnuti tek sedamdesetih godina, otvaranjem dotad tajnih arhiva savezničkih obavještajnih službi.

Sukobi koji su još za vrijeme trajanja Drugoga svjetskog rata izbili među sudionicima Simovićeva puča išli su u prilog službenoj komunističkoj verziji događaja. Mlađi časnici jugoslavenske vojske, koji su napustili zemlju nakon kapitulacije, a koje se često nazivalo "majorskom ligom", s vremenom su se distancirali od viših časnika. Za poraz jugoslavenske vojske krivili su uz Cvetkovićevu vladu, koja je potpisala pristupanje Jugoslavije Trojnom savezu, i generale Simovića i Ilića (Tomasevich, 1979: 80). Oni su u pučističkoj vladi imali položaje premijera i ministra vojske i mornarice, pa se svaljivanjem krivnje na njih pokušao spasiti ugled ostatka Kraljevske vojske. Uspostavom komunističke vlasti i svrgavanjem kralja, u poslijeratnoj Jugoslaviji sve su te međusobno zavađene grupe monarhistički nastrojenih vojnika minorizirane i bačene u sjenu, a njihova sukobljavanja komunisti su koristili u dokazivanju nesposobnosti i nestručnosti prijeratnih jugoslavenskih vojnih kadrova.

Tome su pridonijele i pismene izjave viših časnika Kraljevske jugoslavenske vojske o travanjskoj katastrofi, koje je 1946. godine prikupljala posebna komisija JNA. U svojim izjavama, prijeratni generali nastojali su, najčešće, odgovornost za poraz u Travanjskom ratu prebaciti na druge, pa su nerijetko optuživali jedni druge za nesposobnost i kukavičluk, čime su samo pridonijeli svojoj diskreditaciji.

U toj komunističkoj verziji događaja temeljito su prerađeni uzroci, proces i rezultati Simovićeva puča. Prema komunističkoj verziji, grupa je pučista samo iskoristila revolt i masovne demonstracije beogradskog pučanstva – kojeg su komunisti poticali kako bi prigrabili vlast u svoje ruke. Pritom su Simović i njegovi suradnici negativno ocjenjivani (kad se govorilo o odgovornosti za poraz u Travanjskom ratu) i nisu prolazili ništa bolje od svojih prethodnika iz Cvetkovićeve vlade. Zamjerano im je što nisu iskoristili patriotski žar ispoljen na beogradskim demonstracijama za bržu i učinkovitiju pripremu obrane (Čulinović, 1958: 346; Terzić, 1982: II 662). Zagovaratelji takvog tumačenja uloge puča od 27. III. 1941., najčešće su ignorirali brojne nedostatke prijeratnog jugoslavenskog mobilizacijskog sustava svaljujući na vladu svu krivnju za neuspjeh i sporost mobilizacije. Pritom se zaboravljalo da je neposredno nakon puča glavni Simovićev cilj bio odgađati početak neprijateljstva s Njemačkom što je duže moguće. Pokušao je održati privid normalnog mirnodopskog stanja izbjegavanjem otvorene opće mobilizacije i popunjavanjem vojnih jedinica rezervistima učestalim pozivima na vježbe. Početkom travnja 1941. jugoslavenskoj vladi se uspjeh takve politike činio vjerojatnim zbog saznanja da je Njemačka svoja osvajanja temeljito pripremala te je smatrano da eventualni napad sila Osovine ne bi mogao biti organiziran u kratkom roku, već tek nakon nekoliko mjeseci. Do tada bi veći dio jugoslavenske vojske već bio stavljena pod oružje – u tišini i bez velikog privlačenja pozornosti, a Trojnom savezu ne bi bio dan povod za početak neprijateljstva. Podcijenjene su mogućnosti njemačkog logističkog sustava da u kratkom roku pripremi operaciju dovoljno velikih razmjera potrebnu da porazi zemlju veličine i položaja Jugoslavije, ali za to je od Simovićeve nesposobnosti odgovorniji bio mentalni sklop jugoslavenskog časnika nespremnog na dinamičnost i brzinu njemačkog *blitzkriega*, stvaranog desetljećima prije samog Travanjskog rata.

Komunističko tumačenje Travanjskog rata bilo je pod strogom kontrolom s političkog vrha. Slabljenjem centralne vlasti nakon smrti Josipa Broza Tita, oslabila je i partijska kontrola, što je dovelo do preispitivanja brojnih dogmi na kojima je izgrađena socijalistička Jugoslavija. U tom procesu Travanjski rat nije bio iznimka.

REVIZIONIZAM U SRPSKOM PISANJU O TRAVANJSKOM RATU

KPJ nije bio prvi koji je pokušao manipulirati prikazom Travanjskog rata radi postizanja političkih ciljeva. Prije njih i pripadnici jugoslavenskih građanskih stranaka koji su s vladom napustili zemlju nakon vojnog poraza, imali su svoje tumačenje travanjskih događanja. Iako je njihovo viđenje sloma Kraljevine Jugoslavije – u socijalističkoj Jugoslaviji bilo smatrano neispravnim, imalo je velik utjecaj na revidiranje povijesti Travanjskog rata do kojeg je došlo u osamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća. Zbog toga je potrebno prikazati nastanak i razvoj pristupa pisanju o Travanjskom ratu, jer bi bilo gotovo nemoguće shvatiti kako je komunistička dogma, razvijana i nadopunjavana gotovo četrdeset godina ustuknula pred dotad marginaliziranim i osuđivanim shvaćanjem uzroka sloma jugoslavenske države 1941. godine

Ubrzo nakon poraza Kraljevine Jugoslavije i bijega vlade na Bliski istok, postavilo se pitanje odgovornosti za poraz. Nesrpski članovi vlade, a posebno Hrvati, našli su se među prvima na udaru kritike. Uspostava Nezavisne Države Hrvatske išla je u prilog takvim tvrdnjama koje su širili srpski članovi vlade nastojeći sebe osloboditi odgovornosti, i hrvatski predstavnici u vladi često su se morali braniti od optužbi za nelojalnost i izdaju zajedničke države.³ Kako je vrijeme protjecalo, a monarhističke postrojbe na jugoslavenskom tlu – četnici – gubile potporu stanovništva i teritorij pod svojom kontrolom, optužbe su postale predmetom gotovo svakodnevnih svađa među izbjeglim ministrima različitih nacionalnosti. Stanje nije mogla smiriti činjenica da se u zemlji već u tijeku 1941. godine razbuktao oslobodilački pokret partizana pod vodstvom KPJ, suprotstavljen četnicima. Kako je tom pokretu na čelu bio Hrvat Josip Broz Tito, u kraljevskoj vladi je nacionalni sukob još više produbljen iako Hrvati u vladi nisu imali nikakvih veza s Titom i komunistima.

Pobjedama partizana nad četnicima 1943., položaj je kraljevske vlade oslabljen, a partizani su se nametnuli kao dominantna antifašistička snaga u zemlji. Tada se u jugoslavensko pitanje upliću i velesile, a najviše britanski premijer Winston Churchill potaknut opasnošću od sovjetizacije poslijeratne Jugoslavije. Suočen s dokazima savezničkih vojnih misija u Jugoslaviji o suradnji četnika s trupama sila Osovine, Churchill je prisilio kraljevsku jugoslavensku vladu na odbacivanje vođe četničkog pokreta Draže Mihailovića i nagodbu s partizanskom vladom osnovanom 1943. godine (Churchill, 1951). Izbacivanje Mihailovića iz vlade i sporazum novoformljene kraljevske vlade pod predsjedništvom Hrvata i člana Hrvatske seljačke stranke Ivana Šubašića s partizanima, izazvali su konsternaciju među ministrima srpske nacionalnosti. Iako su mnogi od njih na kraju ipak uvidjeli potrebu za takvim sporazumom i pristali sudjelovati u njegovoj provedbi, dio Srba – uglavnom članova stranaka s velikosrpskim političkim programom – shvatio je tu nagodbu kao konačnu potvrdu izdajničke hrvatske naravi. Krenuli su odmah u oštru propagandnu aktivnost nastojeći zapadnim antifašističkim silama dokazati krivnju Hrvata i ostalih nesrba za okupaciju Jugoslavije 1941. i prikazati Srbe kao jedinu snagu sposobnu za otpor tada već sve prisutnijoj

³ Prema tvrdnjama srpskog političara Save Kosanovića, članovi izbjegličke vlade jedva su spriječili Simovića da na prvoj sjednici vlade u izbjeglištvu javno ne napadne Hrvate za izdaju i optuži ih jedinim krivcima za poraz (Kosanović, 1984: 22).

opasnosti od komunističke prevlasti u Jugoslaviji (Krizman, 1981; Petranović, 1981). No, kako je KPJ u potpunosti kontrolirao Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije (NOVJ), uskoro preimenovanu u Jugoslavensku armiju (JA), uspjelo mu je nakon pobjede nad nacizmom u vrlo kratkom roku prigrabiti potpunu vlast nad jugoslavenskim političkim sustavom i uspostaviti "diktaturu proletarijata".

Nakon završetka rata, mnogi od velikosrpskih političara nisu se vratili u Jugoslaviju, već su ostali u emigraciji i povezali se s ostacima četničkih postrojbi koje su se u zadnjim danima rata uspjele probiti na Zapad i izbjeći uništenje. S vremenom se razvoj političke situacije u Jugoslaviji pokazao nepovoljnim za antikomunistički Zapad, pa su strane države tolerirale emigrantske skupine i pružile im utočište.⁴ Moguće je da su grupacije emigranata čuvane "u rezervi", kako bi u slučaju sloma komunističke vlasti u Jugoslaviji bile vraćene u zemlju i poslužile kao eksponenti politike zemalja Zapada. Kako je komunistička jugoslavenska vlada bila međunarodno priznati politički faktor, nisu u obzir dolazile nikakve vojne akcije koje bi dovele do pada komunizma u Jugoslaviji. Zbog toga je propaganda ostala jedinim oružjem emigranata, i oni su odmah nastavili širiti svoju verziju istine o događajima u Jugoslaviji prije i u tijeku Drugoga svjetskog rata. Njihove teze o krivnji Hrvata i drugih nesrpskih naroda Jugoslavije za poraz u Travanjskom ratu probile su se i u djela stranih povjesničara jer drugih informacija o tome naprosto nije bilo, tim više što su u za vrijeme rata ustaške vlasti često isticale svoje zasluge za brz slom Kraljevske jugoslavenske vojske. Pripadnici četničke emigracije nisu nikad propuštali ukazivati na tvrdnje samih ustaša, i u svjetskoj historiografiji je slika sloma Kraljevine Jugoslavije opstala sve do sredine šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, a u nekih autora i dulje (Hoptner, 1973: 276; Littlefield, 1988: 130; *The German campaigns in the Balkans*, 1953).

Osamdesetih godina XX. stoljeća došlo je do obnavljanja i jačanja nacionalizma u Jugoslaviji, osobito u Srbiji, čiji su nositelji iskoristili slabljenje federalne jugoslavenske vlasti do koje je došlo nakon smrti Tita i počeli dovoditi u sumnju povijesne istine diktirane i kontrolirane Komunističkom partijom, ne toliko zbog ispravljanja povijesnih neistina koliko zbog postizanja vlastitih političkih ciljeva.

Kako je srpski nacionalizam bujao i u samom Savezu komunista Srbije, nije moglo biti govora o potpunom napuštanju dotadašnjih povijesnih dogmi, već su one vješto modificirane da bi mogle poslužiti novim potrebama. Stoga su srpski povjesničari počeli dokazivati kako je za slom Kraljevine Jugoslavije bilo ključno proglašenje Nezavisne Države Hrvatske nakon čega je jugoslavenskoj obrani onemogućeno držanje zapadne obrambene linije. U travnju 1941. ustaše nisu imali masovniju podršku u hrvatskom narodu, pa su zbog toga učestali pokušaji srpskih povjesničara da dokažu vezu ustaša s Katoličkom crkvom i vodstvom HSS-a, prije rata najbrojnijom hrvatskom strankom, kako bi se Hrvate prikazalo razbijačima Jugoslavije. Korespondencija vodećih ljudi HSS iz vremena diktature kralja Aleksandra i kontakti koje je njemačka diplomacija nakon izbijanja Simovićeva puča pokušala ostvariti s predsjednikom HSS

⁴ Primjer Andrije Artukovića, ministra unutrašnjih poslova u vladi NDH, koji je do osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća nesmetano živio u SAD-u pokazuje da vlade država zapadnog bloka nisu uskraćivale gostoprimstvo nijednoj emigrantskoj skupini na temelju nacionalne pripadnosti.

– Vladkom Mačekom, bili su prikazivani kao neoborivi dokazi tih tvrdnji (Terzić, 1982). HSS je tridesetih godina, sve do sporazuma Cvetković – Maček i uspostave Banovine Hrvatske 1939., bio pod stalnim pritiskom državnih represivnih tijela, djelujući u praksi kao polulegalna politička stranka. Tragovi takvog stanja prisutni su u dokumentima nastalim u tom razdoblju na vrhu stranke, i u njima ima teških fraza koje su sigurnosne službe Kraljevine Jugoslavije prikazivale kao protudržavne i antijugoslavenske, a dio srpskih povjesničara ih je nekritički prihvatio kao točne i pouzdane informacije o politici vodstva HSS-a (Boban, 1987). Međutim, HSS je sporazumom o uspostavi Banovine Hrvatske i ulaskom u vladu napustio takvu politiku. Čak ni u teškim vremenima prije toga nitko u vodstvu stranke nije razmišljao o nasilju kao prihvatljivoj metodi političke borbe, i ne može biti govora o bliskoj povezanosti HSS i ustaša. Većina članova HSS smatrala je ustaše avanturistima i s njihove strane nije bilo pokušaja da se ostvari uža suradnja s ustaškim pokretom.

Kako samo s labavim dokazima nije bilo moguće kompromitirati cijeli hrvatski narod korišteni su i falsifikati i temeljito prerađeni dokumenti kojima su se jugoslavenske sigurnosne službe nakon rata koristile u propagandne svrhe i u političkim procesima i suđenjima kolaboracionistima. Knjiga Velimira Terzića "Slom Kraljevine Jugoslavije 1941." izdana 1982. godine, očit je primjer takvog revizionizma u srpskoj historiografiji osamdesetih. U knjizi, u vrijeme izdavanja opsegom najobimnijem djelu o Travanjskom ratu, falsificirani dokumenti i izvori dvojbene autentičnosti prikazuju se istinitima, a svaka reakcija na njih se unaprijed diskreditira kao kontrarevolucionarna i profašistička. Autor je pokušao dokazati vezu Mačeka i Katoličke crkve s ustašama i nacistima služeći se krivotvorinama, netočnim prijevodima,⁵ iskazima danim pod prisilom i sličnim podacima sumnjive vrijednosti. No, Terzić ni tu nije stao, već je netočni prikaz pokušao iskoristiti u dnevopolitičke svrhe povlačeći u knjizi, na nekoliko mjesta, paralelu između navodnih hrvatskih težnji za razbijanjem Jugoslavije 1941. i hrvatskog masovnog pokreta s početka sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća, pa čak i nemire na Kosovu s početka osamdesetih vidi kao produžetak te zavjere. Da bi učvrstio tvrdnju obilno se služio citatima Titovih govora protiv "maspoka", ignorirajući u isto vrijeme sve izvore koji nisu išli u prilog postavljenim tvrdnjama.

Na Mačeka i HSS Terzić svaljuje krivnju i za spore pripreme Simovićeve vlade za rat s Njemačkom, uz objašnjenje kako je Mačekovo oklijevanje oko ostanka HSS-ovih ministara u vladi prouzročilo nepotrebna kašnjenja u mobilizaciji i onemogućilo učinkovitu obranu zemlje. Pokušaji njemačke diplomacije da nakon puča od 27. III. pridobije Mačeka i osigura nesudjelovanje HSS u novoj vladi (na koje sam Maček nikako nije mogao utjecati) prikazani su kao dokazi Mačekove namjerne opstrukcije rada nove vlade. Činjenica da je Simović došao na vlast pučem i da je Maček imao pravo biti oprezan prema njegovim ponudama za političkom suradnjom je prešućena, a jednako je tako omalovažena i činjenica

⁵ Na primjer, zagrebačkim prijevodom dnevnika talijanskog fašističkog ministra vanjskih poslova Ciana objavljenim 1948., koji je namjerno iskrivljen kako bi se optužilo Mačeka za kolaboraciju i suradnju s Italijom i Njemačkom.

da je HSS na kraju ipak poslao svoje članove u vladu. U pristranom prikazu događanja koji su neposredno prethodili propasti Kraljevine Jugoslavije HSS i Maček (i ponekad zagrebački nadbiskup Stepinac) imaju negativne uloge usporedive po odgovornosti za raspad države samo s ustašama i Antom Pavelićem.

Rasprava koju je Terzićeva knjiga potakla bila je žustra, često ratoborna i odražavala je krizu u kojoj se Jugoslavija nalazila. Terzićevi suradnici iz beogradskog Vojnoistorijskog instituta⁶ oštro su napali kritičare njegova djela, ponajprije Ljubu Bobana, stručnjaka za povijest HSS-a, koji je raskrinkao falsifikate kojima se Terzić koristio. Cijela je stvar rezultirala sudskim tužbama,⁷ što ukazuje na politički opterećene odnose u jugoslavenskim znanstvenim krugovima osamdesetih godina i nespremnost na argumentiranu kritiku koja je vladala u revizionističkim krugovima.

Najslabija točka revizionističke teorije, zbog koje su njeni zastupnici bili prisiljeni poslužiti se krivotvorinama, jest umanjivanje slabosti i nedostataka dugoročnih obrambenih priprema Kraljevske jugoslavenske vojske koja je u Travanjski rat ušla organizirana za sukob prema modelu Prvoga svjetskog rata, sa zastarjelim načinom mobilizacije i bez ratnih planova koji bi odgovarali realnoj vojnopolitičkoj situaciji. Jednostavno, ne bi bila sposobna za rat protiv Njemačke bez obzira na sve obrambene mjere poduzete neposredno pred izbijanje rata (Tomasevich, 1979: 87-88; Vojna enciklopedija, 1970; *The German campaigns in the Balkans*, 1953)

Veliki nedostatak jugoslavenske aktivacije rezervi bila je skupoća koju obrambeni proračun nije bio u stanju financijski pratiti. Kopnena vojska se u transportu oslanjala na stoku za koju nikad nije bilo osigurano dovoljno hrane i čijom je mobilizacijom gospodarstvo trpjelo velike štete. Opreme za vojnike bilo je dovoljno tek za 2/3 ljudstva, a hrane za samo dva mjeseca. Zbog toga je donošenje odluke o općoj mobilizaciji bilo odgađano i smatrano zadnjom mogućom opcijom, jer bi u slučaju preuranjene mobilizacije bio istrošen čitav vojni proračun (Čulinović, 1958: 164-166). Dodatne nevolje zadavalo je i nenamjensko trošenje novca namijenjenog za potrebe aktiviranih vojnih obveznika, što je otežavalo i usporavalo transport rezervista u njihove jedinice.⁸ Svi ti nedostaci su dolazili do izražaja u vježbama i pokusnim mobilizacijama provedenim u tijeku 1940. godine, ali struktura proračuna i mobilizacijski planovi nisu mijenjani kako bi te slabosti bile uklonjene (Krizman, 1981: 106).

⁶ Sam Terzić je umro nedugo nakon objavljivanja knjige.

⁷ Povod su bile Bobanove ocjene Terzićeve knjige, u kojima ga je optužio za ...*amaterizam, diletantizam, ignoranciju, tendencioznost s predumišljajem, kombinatoriku i falsifikatorstvo*..., a Terzićeva suradnika i recenzenta Šušovića nazvao superfalsifikatorom i multikombinatorom (Boban, 1987). Terzićevo djelo je nakon raspada SFRJ postalo cijenjeno u Srbiji, pa se čak i njegovu smrt počelo tumačiti srčanim udarom navodno prouzročenim napadima na njegovu knjigu (Stanišić, 1999).

⁸ Iz dokumenata s područja savske divizijske oblasti vidljivo je da su nenamjenski trošena čak i novčana sredstva namijenjena nabavi uredskog materijala potrebnog za izradnju mobilizacijskih planova, pa je zapovjedništvo divizije bilo prisiljeno najstrože zabraniti takvu praksu (HDA, Savska divizijska oblast – intendantski odjel, kutija 404).

Temeljni plan obrane u slučaju početka neprijateljstava s Njemačkom ili njenim saveznicama izrađen je 1940. godine pod oznakom R-40. Bio je zasnovan na iskustvima srpske vojske u Prvom svjetskom ratu i predviđao obrambena djelovanja na sjeveru i zapadu zemlje uz postupno povlačenje prema Solunu, gdje bi se uz pomoć savezničkih trupa fronta stabilizirala i odakle bi se krenulo u oslobađanje zemlje. Zbog talijanske okupacije Albanije 1939., velik je dio postrojbi iz strateške rezerve dobio zadatak osiguravati pravac povlačenja od eventualnih ugroza iz tog smjera, i zbog toga su u rezervi ostale samo 2 divizije. Ulaskom Mađarske, Rumunjske i Bugarske u Trojni savez, ugrožena je cijela jugoslavenska granica, a ne samo njen sjeverozapadni dio, pa je u veljači 1941. izrađen novi obrambeni plan prema kojem je trebalo odlučno braniti cijelu državnu granicu, no on je u stožere grupa armija poslan tek krajem ožujka i plan R-40 je ostao operativnim planom jugoslavenske vojske u vrijeme napada Trojnog saveza na Jugoslaviju. Zbog toga je koridor namijenjen povlačenju jugoslavenske vojske na jug bio najugroženiji iz najslabije branjenog pravca – iz Bugarske. Plan R-40 je predviđao blokadu Bugarske prijetnjom zajedničke vojne akcije ostalih balkanskih država protiv nje (Zelenika, 1951). Ratom Italije protiv Grčke otpala je ta mogućnost jer Grčka nije imala snagu držati liniju obrane prema Albaniji i istodobno značajnije pomagati Jugoslaviji pogotovo što je sad i sama bila dodatno ugrožena iz Bugarske. Stara jugoslavenska saveznica Francuska izbačena je iz rata 1940., a britanska vojska, angažirana u Africi, i nije mogla poslati neku značajniju pomoć Jugoslaviji.

Da položaj bude još gori, na čelu jugoslavenske 3. armije koja je trebala braniti granicu s Bugarskom bio je general Milan Nedić, bivši načelnik Glavnog štaba jugoslavenske vojske. Nedić je bio prisiljen napustiti mjesto načelnika u studenom 1940. zbog težnji za užom suradnjom i savezništvom s Njemačkom, očitovavši nespremnost na ratovanje protiv Njemačke. Unatoč tome postavljen je na jedno od najodgovornijih mjesta u obrani Jugoslavije, što je ogledni primjer loše kadrovske politike Kraljevske jugoslavenske vojske (Terzić, 1982: I 584-586).

Formacijska struktura, oružje i oprema jugoslavenske vojske 1941. godine također nisu bile odgovarajuće za obranu od potencijalnih neprijatelja Jugoslavije. Većinu jugoslavenskih divizija činilo je pješništvo, slabo pokretno i zbog nedostatka protutenkovskog oružja nesposobno za obranu od mehaniziranih snaga. Oklopna vozila kojima je raspolagala jugoslavenska vojska su bila malobrojna i dobrim dijelom zastarjela, čemu valja pridodati i činjenicu da nije postojala doktrina njihove samostalne uporabe, već su bila namijenjena izviđanju ili potpori pješačkim jedinicama. Pedeset posto aviona u sastavu jugoslavenskog zrakoplovstva bilo je zastarjelo, a sustav motrenja zračnog prostora spor i nepouzdan. Velik dio pješačkog i topničkog naoružanja vukao je porijeklo iz srpskih i austrougarskih zaliha korištenih u Prvom svjetskom ratu i nije bio primjeren upotrebi u novom ratu (Čulinović, 1958: 163-164; Tomasevich, 1979: 65). Kad se tome pribroje problemi u zapovijedanju i već spomenuta katastrofalna mobilizacija jasno je da Kraljevska jugoslavenska vojska nije bila sposobna uspješno se oduprijeti napadu sila Osovine u travnju 1941.

Svaljivanje krivnje za tako slabu pripremljenost jugoslavenske vojske za rat na nesrpske narode Jugoslavije samo je izgovor kojim se nastoje zamagliti pravi uzroci

postojećeg stanja. Prema mom mišljenju, neadekvatna vanjska politika i zapuštenost civilno-vojnih odnosa su bolja objašnjenja pozadine jugoslavenske nespremnosti za rat u koji je uvučena 1941. Višenacionalna zemlja poput Jugoslavije, s gorućim nacionalnim pitanjem i nekoliko jakih skupina političkih nezadovoljnika nije si 1940-tih mogla priuštiti luksuz sudjelovanja u ratu protiv Njemačke, dominantne europske sile tog vremena. Slabost jugoslavenskog vojnog i političkog položaja početkom četrdesetih godina XX. stoljeća rezultat je osipanja jugoslavenskih balkanskih saveznika potkraj tridesetih, što jugoslavenska diplomacija nije na vrijeme uočila ni spriječila, i vojnog poraza Francuske 1940. godine nakon kojeg je izgubljen glavni izvor političke i vojne podrške. U takvoj je situaciji održavanje mita o spremnosti jugoslavenske vojske da obrani zemlju postalo kontraproduktivno, budući da je ulijevalo građanima Jugoslavije lažnu sigurnost i na kraju kumovalo izbijanju nezadovoljstva pristupanjem Jugoslavije Trojnom savezu. Jugoslavensko članstvo u toj organizaciji je kompromitirano, a Njemačkoj pružen izgovor za uništenje “neprirodne versajske tvorevine”, kako je Hitler nazvao Jugoslaviju. Da su stanovnicima Beograda bili poznati razmjeri nespremnosti jugoslavenske obrane i stupanj razaranja koji je Njemačka sa svojim saveznicima bila sposobna nanijeti Jugoslaviji, vjerojatno ne bi demonstrirali protiv pakta s Njemačkom s oduševljenjem koje su prikazali 27. III. 1941.

Na tim istim demonstracijama vjerojatno ne bi mahali britanskim zastavama da su znali da Jugoslavija ne može računati na pomoć s te strane; no prosječnom građaninu Kraljevine Jugoslavije je tijekom cijelog njezinog postojanja tumačeno da ga brani jaka i dobro naoružana vojska, s moćnim saveznicama u čiju pobjedu ne treba sumnjati što je bila jedina moguća verzija obrambene analize koju je vojni vrh bio spreman tolerirati, s obzirom na golema financijska sredstva koja su u Kraljevini Jugoslaviji utrošena na vojsku, a koja nisu opravdana rezultatima. Svoj dio krivnje za to uz centre moći u samoj vojsci snosi i jugoslavenska politička elita (u kojoj su srpski političari često igrali glavne uloge) jer nije strože kontrolirala trošenje sredstava iz obrambenog proračuna i koja se olako zadovoljavala uvjerenjima s vrha jugoslavenske vojske kako je obrambena snaga zemlje zadovoljavajuća i kako se novac namijenjen obrani troši na najučinkovitiji način. Stvarnost je bila sasvim različita od tih uvjeravanja, što je imalo katastrofalne posljedice u trenutku napada pripadnika Trojnog saveza na Kraljevinu Jugoslaviju.

BORCI I DEZERTERI

Druga tvrdnja kojom se jugoslavenske nesrbe pokušavalo prikazati krivcima za poraz u Travanjskom ratu bila je široko rasprostranjena teza o njihovom lošem, čak kukavičkom držanju u borbi. Isticanjem tobožnjeg kukavičluka nesrba – za Srbe ostaje rezervirano časno mjesto heroja koji su se i u najnepovoljnijim okolnostima junački odupirali fašističkoj navali. U takvim tumačenjima Hrvatima pripada osobito nezahvalno mjesto glavnih izdajnika jer su njemačkim oklopnim snagama dozvolili dubok prodor u područje između Drave i Save, a proglašenjem NDH 10. IV. 1941. “razbili” su Jugoslaviju (Terzić, 1982 :657-658). Vojnoistorijski institut u Beogradu je

imao svojevrsan monopol na istraživanja Travanjskog rata na taktičkoj razini. Njegovi djelatnici su imali gotovo neograničen pristup potrebnim informacijama i jako političko zaleđe u vojnom vrhu, pa njihove teorije nitko u socijalističkoj Jugoslaviji nije bio spreman kritizirati niti podvrgnuti analizi. Hrvatski povjesničari najčešće nisu imali smjelosti upustiti se u kritiku borbenih djelovanja taktičkih postrojbi jugoslavenske vojske, pa su ograničili svoj rad na područje političke povijesti. Strani su autori gotovo uvijek preuzimali ocjene o borbenim djelovanjima jugoslavenskih snaga iz zastarjelih djela, ili su nekritički prihvaćali tvrdnje jugoslavenskih historičara, pa je slika o hrvatskim deztererima i srpskim borcima još uvijek široko rasprostranjena u literaturi koja se bavi Travanjskim ratom.

Činjenica da je u Bjelovaru 8. IV. došlo do pobune i dezterstva u jednom jugoslavenskom puku popunjenom većinom Hrvatima te neobično srdačan doček njemačkim vojnicima u Zagrebu uzimaju se kao najčvršći dokazi navodne krivnje Hrvata za raspad jugoslavenskog obrambenog sustava. Navodna sabotaža koju su izveli zrakoplovni časnici hrvatske nacionalnosti u Makedoniji također je omiljeni leitmotiv zastupnika te teorije ("Podvizi jugoslovenskih vazduhoplovaca u aprilskom ratu", 2001). Često se usporedno ističe požrtvovnost pilota koji su sudjelovali u obrani Beograda kako bi se još jače naglasile razlike u ponašanju Srba i Hrvata u sudbonosnim trenucima.

Na prvi se pogled prikaz događaja čini realnim, no i u crno-bijeloj slici postoje mnoge nejasnoće i praznine čijom kritičkom analizom događaji iz travnja 1941. dobivaju sasvim novi izgled. Naime, na zemlji nisu uništeni samo zrakoplovi u bazama na jugoistoku zemlje kojima su zapovijedali navodni izdajnici Hrvati, već i oni u Kragujevcu kojima su zapovijedali Srbi, i to nekoliko dana nakon izbijanja neprijateljstva. No začudo, kad se o tom slučaju piše u srpskoj historiografiji i publicistici, nema ni spomena izdaji, već se sugerira kako je njemačka nadmoć bila presudna i kako joj se nije moglo uspješno oduprijeti. Ako se sposobnost nadležnih zapovjednika i stavi u pitanje, nikad se ne spominje njihova nacionalna pripadnost te se stvara slika u kojoj su nesposobni zapovjednici srpske nacionalnosti samo "nesposobni zapovjednici", ali su nesposobni časnici Hrvati uvijek "Hrvati, nesposobni časnici".

U stvarnosti, jugoslavensko zrakoplovstvo naprosto nije bilo doraslo njemačkim snagama i nije moglo spriječiti Luftwaffe u ovladavanju jugoslavenskim zračnim prostorom, čak ni na lokalnoj razini. Jedina zemlja u svijetu čije se zrakoplovstvo u tom trenutku moglo mjeriti s njemačkim bila je Velika Britanija, zahvaljujući prije svega integriranom sustavu radarskog motrenja i navođenja. Jugoslavensko se zrakoplovstvo pri motrenju zračnog prostora oslanjalo na ljude opremljene u najboljem slučaju dalekozorima, a često i bez njih. Prema tome, krivnja za slabe rezultate jugoslavenskih zračnih snaga ne leži na nižim časnicima izravno uključenima u borbe, već je rezultat nepostojanja uvezanog sustava obrane zračnog prostora. Jugoslavenskom ratnom zrakoplovstvu ništa nisu značili relativno suvremeni zrakoplovi kojima je raspolagalo jer je doktrina njihove uporabe bila prilagođena statičnom sukobu nalik na Prvi svjetski rat. S takvim rješenjima nije bilo moguće stati na put njemačkoj vojnoj sili, a onda, u nedostatku boljih rješenja, očekivati čuda od vojnika u prvim obrambenim redovima.

Zagovornici obilježavanja nesrba "razbijačima Jugoslavije" jednaku zaslijepljenost pokazuju i u analizama djelovanja kopnenih jedinica jugoslavenske vojske. Probijanje fronte u Podravini 10. IV. smatraju dokazom slabe učinkovitosti jedinica popunjenih

Hrvatima (Terzić, 1982: II 522), iako je poznato kako je u tom trenutku već izdana naredba o povlačenju jugoslavenske vojske u brdovitu unutrašnjost. Ne napominju da je ključni obrambeni položaj u Makedoniji izgubljen već prvoga dana rata i da su Nijemci ovladali Skopljem već 7. IV. Time je onemogućeno povlačenje jugoslavenske vojske u Grčku – izgubljen je, dakle, jedini kontakt sa saveznicima i obrana je osuđena na propast jer su svi obrambeni planovi temeljeni na postupnom povlačenju tim putem. I to je presudni neuspjeh jugoslavenske vojske, a ne prodori njemačkih tenkova u Hrvatskoj koja je ionako trebala biti branjena tek toliko da se omogući povlačenje glavnine snaga u Grčku.

Osim toga, njemačke divizije koje su iz Bugarske preko Niša napredovale u pravcu Beograda nisu se kretale ništa sporije od onih koje su napadale kroz Podravinu i Slavoniju, iako je teren na jugoistoku Jugoslavije pružao mnogo bolje mogućnosti za obranu od oklopnih vozila nego onaj na sjeverozapadu zemlje. Dok se za hrvatske pripadnike jugoslavenske vojske detaljno, do najsitnijih pojedinosti, opisuju primjeri neuspješne obrane i pojedinačnog kukavičluka, za jedinice popunjene Srbima takvi se slučajevi prešućuju. Za neuspjeh redovito su krivi vanjski faktori poput nesretnih slučajeva, loše sreće, neopremljenosti, njemačke nadmoći ili ponekog nesposobnog zapovjednika, pa se i na taj način stvara slika neborbenih Hrvata s jedne strane, i Srba koji se unatoč nepovoljnim okolnostima junački odupiru nadmoćnoj njemačkoj sili, s druge strane.

Valja istaknuti i činjenicu da je jugoslavenski vojni ataše u Londonu, koji je informacije o tijeku ratnih djelovanja dobivao od britanskog ministarstva rata, a ne svojeg nadređenog zapovjedništva tek 15. IV. 1941. informiran o prestanku borbenog djelovanja jedinica smještenih na sjeverozapadu Jugoslavije. O borbama u Makedoniji i južnoj Srbiji nije imao nikakvih vijesti još od početka ratnih djelovanja (Krizman, 1981: 102). Na temelju tih obavijesti može se zaključiti kako su hrvatske jedinice barem uspjele održati kakve-takve veze s Generalštabom (koji je još prvoga dana rata izgubio kontakt s većinom podređenih zapovjedništava), dok su trupe u Srbiji popunjene Srbima već na početku rata izgubile vezu s nadređenim stožerima i izbačene iz jugoslavenskog sustava obrane, što je bio kraj nade da bi se Jugoslavija mogla oduprijeti silama Osovine. Kad je kontrola nad komunikacijama prema Grčkoj izgubljena, jedina preostala mogućnost bila je obrana u planinskim prostorima Bosne i Hercegovina. Stupanj opremljenosti potrebnim zalihama ipak nije omogućavao duže djelovanje velikih formacija, pa je i ta mogućnost otpala. Postojala je i opcija opskrbe preko mora, no britanski admirali nisu namjeravali riskirati svoje dragocjeno brodovlje u uskom moru poput Jadranskog u kojem bi bili izloženi neprestanim zračnim napadima.

Prebacivanje odgovornosti za poraz Jugoslavije na Hrvate i nesrbe nije opravdano ako se ove činjenice uzmu u obzir. Zašto bi se od Hrvata i nesrba trebala očekivati borbenost u izgubljenoj situaciji kada je iz borbe već izbačena većina srpskih divizija, kad je većina najviših zapovjednika već odustala od borbe i počela se brinuti za vlastitu kožu, a povlačenje, koje su trebali štiti, nije više bilo izvedivo?⁹ U srpskoj historiografiji čast se često spominje kao motiv koji je trebao nadahnuti i Hrvate na žustriji otpor,

⁹ Činjenica kako je zbog širenja "panike i lažnih vijesti" samo u Zagrebu uhapšena 141 osoba pokazuje da unatoč strogoj cenzuri te činjenice nisu bile nepoznate na hrvatskom području (Jutarnji list, 10.IV. 1941).

sugerirajući između redaka kako je obustava borbe od strane hrvatskih vojnika kukavički i nečastan čin (Terzić, 1982: II 371-372, 664). Pitanje časti se nikad ne postavlja kad su u pitanju postrojbe koje su držale obrambene položaje prema Bugarskoj iako su pregažene u prvim danima rata, i to na terenu daleko povoljnijem za obranu od hrvatskoga. Dana 28. IV. 1941., Simović, tada već u izbjeglištvu, govori kako je *...linija obrane prema Bugarskoj dignuta u vazduh...* (Krizman, 1981: 102), i kako je brzo njemačko napredovanje prema Kosovu onemogućilo držanje fronta. Poimence navodi generala Radivoja Jankovića koji je veličajući Trojni savez naredio svojoj diviziji da ne pruža otpor. Spominje i bregalničku diviziju, koja je bila popunjena većinom Srbima, a koja se *...rasula bez metka...* (Krizman, 1981: 114), no takva svjedočenja se u srpskoj historiografiji previđaju i guraju ispod tepiha kako ne bi nagrdila njihove izmišljene konstrukcije.

Nikad se ne spominju ni priče Hrvata koji su bili voljni braniti Jugoslaviju od agresije i odazvali se mobilizaciji, ali zbog tromosti i neučinkovitosti državnog i vojnog aparata nisu za to dobili priliku. Očekivati od mobiliziranih vojnih obveznika koji su bez ikakvih zapovijedi ostavljeni tri dana bez hrane (Boban, 1988: I 249-251) da se bore za državu koja je često bila uzročnik velikih ekonomskih i političkih nevolja nesrpskom narodu i koja je uvijek bila spremna uzimati, a gotovo nikad davati – u najmanju ruku je smiješno. Činjenica kako su se brojni Hrvati i drugi nesrbi uključili u kasniji partizanski pokret i antifašističku borbu govori kako im nije nedostajalo borbenog duha, već samo spremnosti da se žrtvuju za nedemokratsku, nepravednu i neučinkovitu državu.

ZAKLJUČAK

Često korištena teorija o krivnji nesrpskih građana Kraljevine Jugoslavije za njezin neslavni slom 1941. godine odveć je simplificiran prikaz katastrofe Travanjskog rata. Iako su međunacionalni sukobi dominirali predratnom jugoslavenskom svakodnevnicom, pretjerano je u njima tražiti jedine uzroke brzog raspada južnoslavenske monarhije, a još je manje opravdano prebacivati krivnju na jedan, u ovom slučaju hrvatski narod. Kraljevina Jugoslavija bila je početkom četrdesetih godina XX. stoljeća u izrazito nepovoljnom međunarodnom okruženju, a njezina ekonomska slabost, nestabilni politički sustav i manjak jasno definiranog i konsenzusom svih građana prihvaćenog sustava vrijednosti onemogućili su određivanje nacionalnih interesa koje bi građani bili spremni braniti, a političko vodstvo sposobno provoditi u djelo. Takva država nije bila sposobna preživjeti turbulentno vrijeme u kojem su svjetske sile oružjem izravnavale svoje stare račune, osobito ako se uzme u obzir nepredvidljivo i iracionalno ponašanje njemačke države pod nacističkim vodstvom. Činjenica kako nakon završetka Drugoga svjetskog rata Jugoslavija nije obnovljena na starim temeljima, već prema sasvim novim, komunističkim principima političkog organiziranja, jasno pokazuje kako predratno jugoslavensko društvo nije bilo izgrađeno na zdravim temeljima. Optužbe kako je samo jedan narod iz sastave nefunkcionalne države odgovoran za njen raspad ne odgovaraju istini, već je moguće razabrati kako su optužbe rezultat naknadnih pokušaja da se

Goran Hutinec: Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u Travanjskom ratu 1941.

propast Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. iskoristi za učvršćivanje i propagiranje netočnih sudova na račun hrvatskoga naroda.

Manipuliranje pitanjem odgovornosti i krivnje za poraz u Travanjskom ratu u političke svrhe je primjer neodgovornog i nestručnog historiografskog rada. Takvim pisanjem samo je otežano istraživanje stvarnih uzroka propasti Kraljevine Jugoslavije. U vrijeme kad se u Hrvatskoj noviju povijest pokušava diktirati i revidirati političkim odlukama (deklaracija Sabora RH o Domovinskom ratu je jedan od takvih primjera) tu bi činjenicu trebali imati na umu svi hrvatski povjesničari.

Izvori

Hrvatski državni arhiv (HDA), Savska divizijska oblast, intendantski odjel; kutija 404
Jutarnji list, 6. IV-13. IV. 1941.

Literatura

- ****(1970.): *Vojna enciklopedija*, Beograd: Izdanje redakcije Vojne enciklopedije
- ****(1953.) *The German campaigns in the Balkans (spring 1941)*, Department of the Army, Washington D.C.
<http://www.ibiblio.org/hyperwar/ETO/East/Balkans/Campaigns/Campaigns-1.html> (pristup ostvaren 8.II. 2004).
- Boban, Ljubo (1987) *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb.
- Boban, Ljubo (1987) *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943*.
- Bogdanov, Vaso (1961) *Porijeklo i ciljevi šovinističkih teza o držanju Hrvata 1941.*, Zagreb.
- Churchill, Winston S., *The Second World War*, Boston (1949-1953.)
- Čulinović, Ferdo (1958) *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb.
- Hoptner, Jacob B. (1973) *Jugoslavija u krizi 1934-1941.*, Rijeka.
- Krizman, Bogdan (1981) *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943.*, Zagreb.
- Kosanović, Sava N. (1984) *Jugoslavija je bila osuđena na smrt*, Zagreb.
- Littlefield, Frank C. (1988) *Germany and Yugoslavia 1933-1941*. New York.
- Mišković, Ivan (1968) *Pregled narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji*, Slavonski Brod.
- Petranović, Branko (1981) *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1943-1945.*, Zagreb.
- Potočan, Budimir, Podvizi jugoslovenskih vazduhoplovaca u aprilskom ratu, <http://www.politika.co.yu/feljton/vazd01.htm> (pristup ostvaren 8. II. 2004).
- Stanišić, Mihailo (1999) *Slom, genocid, odmazda*, Beograd.
- Šušović, Miluti, "Nema strogo povjerljive kombinatorike Velimira Terzića". U: *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1985. Zagreb
- Terzić, Velimir (1982) *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, Beograd.
- Tuđman, Franjo (1963) *Okupacija i revolucija*, Zagreb.
- Tomasevich, Jozo (1979) *Četnici u drugom svjetskom ratu*, Zagreb.
- Zelenika, Milan, O operacijama u Jugoslaviji aprila 1941. godine U: *Vojno-istoriski glasnik*, 4/1951., Beograd.

HISTORIOGRAPHY ON CAUSES OF DEFEAT OF KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN APRIL WAR 1941. Continuation of War by Other Means

Goran Hutinec

Summary

During the World War II Serbian nationalists often claimed that treacherous behavior of Croats and other non-Serbian peoples of Yugoslavia was the main reason for a quick breakup of Kingdom of Yugoslavia in April War of 1941. Even though Communist party of Yugoslavia (CPY) sharply objected to such claims, decline of communist supremacy made it possible for these ideas to gain foothold in modern Serbian history. These theories were quickly used by Serbian nationalistic propaganda in order to discredit non-Serbian peoples of Yugoslavia. This article argues that bad long term foreign and defence policy and inadequate civil-military relations were true reasons for defeat of Kingdom of Yugoslavia in 1941. Unsolved national question of Croat and other non-Serbian nations of Yugoslavia contributed to its weakness, but it is neither the only nor the main reason of Yugoslav defeat.

Keywords: April War 1941, World War II, Kingdom of Yugoslavia, Croats, Serbs, CPY, historic revisionism

